

VERSTAANBAAR SPREKEN

een handleiding uitspraakonderwijs
voor docenten nederlands als tweede taal

karolien thio
margreet verboog

INHOUD

Woord vooraf	7
Inleiding	9
 Deel 1 Theorie	
1 Wat is verstaanbaarheid?	14
1.1 Omschrijving van de gebruikte begrippen	14
1.2 Uitgangspunten	15
1.3 Het belang van prosodie	17
1.4 Tolerantie voor afwijkend spreken	19
 2 Factoren die een rol spelen bij het verstaanbaar leren spreken	21
2.1 Moeilijk beïnvloedbare factoren	21
2.2 Gemakkelijker beïnvloedbare factoren	24
 3 Het beoordelen van verstaanbaarheid	28
3.1 Inleiding	28
3.2 Het maken van een bandopname	28
 4 Didactiek	32
4.1 Inleiding	32
4.2 Aspecten van verstaanbaarheid	33
4.2.1 Klemtoon	35
4.2.2 De schwa	39
4.2.3 Zinsaccent	41
4.2.4 Intonatie	43
4.2.5 Ritme	47
4.2.6 Medeklinkers	48
4.2.7 Klinkers	52
4.2.8 Klanken (klinkers + medeklinkers)	55
4.2.9 Stemvolume	59
4.2.10 Spreektempo	60
4.2.11 Woordbinden	60
4.2.12 Non-verbale communicatie	61
4.3 Een programma verstaanbaar spreken maken	62
4.4 Het verstaanbaar spreken tijdens de lessen Nederlands	64

Deel 2 Oefeningen

Inleiding		68
1	Klemtoon	69
1.a	luisteroefening	69
1.b	luisteroefening	70
1.c	spreekoefening	70
1.d	luister- en spreekoefening tweelettergrepige woorden	70
1.e	luister- en spreekoefening drielettergrepige woorden	71
1.f	luister- en spreekoefening vierlettergrepige woorden	72
2	Schwa	73
2.a	schwa herkennen	73
2.b	schwa spreken (woordgroepen)	74
2.c	schwa spreken (zinnen)	75
3	Zinsaccent	76
3.a	luisteroefening	76
3.b	luisteroefening met aanvulzinnen	77
3.c	spreekoefening met aanvulzinnen	78
3.d	spreekoefening	78
4	Intonatie	79
4.a	vraagzinnen oplezen met vraagintonatie	79
4.b	stellende zinnen vragend maken	80
4.c	vraag- en antwoordspel	81
4.d	spontane vragen maken aan de hand van situaties	85
4.e	dialogen samenstellen en lezen	86
4.f	dubbelzinnige dialogen	89
5	Ritme versjes	90
6	Medeklinkers	91
6.a	schema van de medeklinkers	91
6.b t/m k	auditieve oefeningen voor medeklinkers	92
7	Klinkers	97
7.a	klinkerdriehoek	97
7.b t/m j	auditieve oefeningen voor klinkers	98
8	Klanken (klinkers + medeklinkers) woordkaartjes	103 104
9	Scoreformulier voor verstaanbaarheid	106
Bibliografie		107
Verklarende woordenlijst		110

WOORD VOORAF

Sinds een paar jaar zijn wij als logopedisten verbonden aan de Internationale Schakelklassen voor Volwassenen (ISKV) in Amsterdam. Onze taak is problemen bij het spreken te verhelpen. Wij worden daarbij geconfronteerd met een aantal fundamentele vragen: welke uitspraakproblemen moeten we het eerst behandelen, op welke manier doen we dat, welke doelen hebben we daarbij voor ogen, welke materialen moeten we gebruiken. Op dit moment is hierover nog weinig te vinden in de literatuur over het onderwijs Nederlands als tweede taal (NT2). Uitspraak lijkt nauwelijks te bestaan. Ook binnen de logopedie is het nog weinig gebruikelijk dat logopedisten zich met het onderwijs aan anderstaligen bezighouden. In deze situatie begint echter verandering te komen.

In dit boek proberen wij een antwoord te geven op bovengenoemde vragen. Ten dele hebben wij ons daarbij gebaseerd op de Engelstalige literatuur, waar een veel langere traditie bestaat in het aanleren van de uitspraak van een tweede taal. De visie op het uitspraakonderwijs zoals die is ontwikkeld door onder anderen Kenworthy en Gilbert vormde daarbij ons uitgangspunt.

Daarnaast hebben wij in ons werk een aantal oefeningen ontwikkeld die niet alleen in de klas gebruikt kunnen worden, maar ook in kleine groepjes of bij individuele cursisten. Al snel bleek dat er voor onze ideeën veel belangstelling bestond bij docenten. Naar aanleiding van artikelen en lezingen kregen wij vragen over ons werk. *Verstaanbaar spreken* is ook een antwoord op deze vragen. Het doel van dit boek is docenten een praktische handleiding te geven voor het werken aan verstaanbaarheid: klassikaal, in kleine groepjes of met individuele cursisten. De meeste oefeningen in dit boek zijn bedoeld voor halfgevoorderden, maar wij hebben ook oefeningen voor beginners opgenomen. Het niveau staat per oefening aangegeven. Door zijn inleidende karakter is *Verstaanbaar spreken* overigens ook geschikt voor docenten NT2 in opleiding.

Wij zijn bij ons werk altijd erg gesteund door onze collega's van de ISKV, van wie wij veel goede suggesties hebben gekregen. In de eerste plaats door Arnold Arnoldussen die de noodzaak van logopedie op een school voor anderstaligen heeft ingezien. In het bijzonder willen we ook Hennie Robbertsen bedanken voor haar steun bij het ontwikkelen van het programma.

Tot slot willen wij de mensen die het manuscript voor ons gelezen hebben bedanken voor de vele waardevolle opmerkingen en

ideeën: Aukje van Dam, Folkert Kuiken, Hennie Robbertsen,
Heleen van Setten en Marianne Verhallen.

Karolien Thio
Margreet Verboog

INLEIDING

Dit boek is bedoeld voor iedereen die zich bezighoudt met het onderwijzen van Nederlands aan volwassen anderstaligen. Het behandelt een aspect van het Nederlands dat meestal niet uitgebreid aan de orde komt, namelijk het verstaanbaar leren spreken.

Verstaanbaar spreken is te gebruiken door docenten die werkzaam zijn in de basiseducatie, het dag-avondonderwijs en bij universitaire cursussen. Daarnaast denken wij aan gebruik in schakelklassen Nederlands in het voortgezet onderwijs en op reguliere scholen wanneer daar veel anderstalige leerlingen in de klas zitten. Ook, en zeker niet in de laatste plaats, is het boek te gebruiken door logopedisten. Het komt steeds vaker voor dat onderwijsinstellingen voor anderstaligen logopedisten aantrekken om het verstaanbaar spreken gericht te oefenen. Voor hen is dit boek geschikt om ideeën voor oefeningen uit op te doen, zowel voor het werken met groepen als voor individuele lessen. Het is niet verwonderlijk dat dit onderdeel onderbelicht is in methoden Nederlands als tweede taal, want het is een moeilijk onderdeel om groepsgewijs te behandelen. Met name het geven van feedback is bepaald geen gemakkelijke aangelegenheid. Ook is het vaak moeilijk te bepalen in welke gevallen men een cursist moet verwijzen naar een logopedist. Dat vereist een getraind oor voor spraakproblemen.

Toch is het heel goed mogelijk klassikaal aandacht te besteden aan het verstaanbaar spreken, mits we daarbij onze aandacht richten op aspecten die voor alle cursisten belangrijk zijn. In onze visie zijn dat de aspecten, die maken dat iemand begrijpelijk spreekt. Vandaar dat klemtoon, zinsaccent en intonatie veel aandacht krijgen. We richten ons niet op het verkrijgen van een correcte uitspraak.

Verstaanbaar spreken is opgebouwd uit twee delen. In het eerste deel wordt de theorie kort behandeld, met een toelichting op de manier waarop de verschillende aspecten van verstaanbaar spreken aan de orde kunnen komen, in het tweede deel staan de oefeningen die in het eerste deel aan de orde komen.

Het eerste deel bestaat uit vier hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk bespreken we onze uitgangspunten en het begrip verstaanbaarheid. Ook stellen we het belang van verstaanbaar spreken aan de orde, en het gebrek aan tolerantie voor afwijkend spreken in onze maatschappij.

Hoofdstuk twee gaat in op de factoren die een rol spelen bij de verstaanbaarheid. De verschillen tussen de cursisten bij het

zich eigen maken van de uitspraak zijn terug te voeren op allerlei factoren, die deels wel en deels niet te beïnvloeden zijn. Niet alleen de moedertaal is van invloed, maar ook persoonlijke factoren, zoals motivatie, contacten met Nederlandssprekenden en spreekangst.

In hoofdstuk drie bespreken we het beoordelen van de verstaanbaarheid. Door een aantal aspecten te onderscheiden, kunnen we een goed beeld krijgen van de problemen die de cursisten hebben met de uitspraak, en kunnen we in onze lessen daarop aansluiten.

Hoofdstuk vier geeft didactische mogelijkheden voor klassikale oefeningen voor de verschillende aspecten van de verstaanbaarheid, en ideeën voor extra hulp aan cursisten die specifieke problemen hebben. Paragraaf 4.2 geeft een overzicht van de aspecten van verstaanbaarheid. Van ieder aspect wordt eerst een korte toelichting gegeven, daarna suggesties voor de lessen. De oefeningen die daarbij gebruikt kunnen worden, staan in het tweede deel, en zijn op dezelfde manier - 1 t/m 8 - geordend. Deze oefeningen zijn in eerste instantie bedoeld voor klassikale lessen, maar zij kunnen uiteraard ook voor individuele hulp gebruikt worden.

In paragraaf 4.3 schetsen wij een opzet voor een klassikaal programma waarin de verschillende aspecten aan de orde komen. In 4.4 bieden wij suggesties om ook in de overige lessen te werken aan de verstaanbaarheid.

In het tweede deel staan de oefeningen die wij bespreken in hoofdstuk vier. De nummering van de oefeningen komt overeen van de nummering in paragraaf 4.2 (1 t/m 8).

De lezer moet de oefeningen in de eerst plaats zien als voorbeelden. Wanneer hij de woorden, zinnen of dialogen die hij gebruikt voor de lessen verstaanbaarheid wil laten aansluiten bij de overige lessen Nederlands, kan hij de oefeningen zonder veel moeite zelf maken volgens de door ons gevolgde weg. Ook kan hij volgens hetzelfde stramien meer oefeningen maken en daarbij, als dat nodig is, eenvoudiger of moeilijker woorden of zinnen gebruiken.

We hebben steeds aangegeven op welk niveau een oefening het best gedaan kan worden. De gebruikte aanduidingen (beginners, halfgevoorderden, gevorderden) moeten op de volgende manier gerelateerd worden aan de niveauomschrijving van de instaptoets anderstalige volwassenen (Janssens-van Dielen e.a., 1988): *beginners* tot CITO-niveau 2, *halfgevoorderden* vanaf niveau 2, *gevorderden* vanaf CITO-niveau 3. De CITO-niveaus zijn die van de spreekvaardigheidstoetsen.

Door de auteurs van de CITO-toets wordt niveau Spreken 2 als volgt omschreven:

Enkele woorden zijn niet meer voldoende in veel gevallen, er moeten zinnen geformuleerd worden. Grammaticale fouten en uitspraakfouten mogen nog veelvuldig voorkomen. Het spreektempo mag traag zijn, op

aarzelingen en verbeteringen hoeft niet gelet te worden, uitspraak- en intonatiefouten zijn niet van belang. Dit alles zolang de informatieoverdracht daardoor niet teveel gestoord wordt.

Vanaf Spreken niveau 3 wordt onderscheid gemaakt tussen formeel en informeel taalgebruik. Bij de beoordeling wordt al wel, maar nog niet streng, gelet op grammaticaliteit, uitspraak en tempo. De luisteraar houdt er rekening mee dat de spreker niet-Nederlandstalig is.

Ten slotte worden cursist en docent steeds met 'hij' aangeduid. Uiteraard worden daar ook vrouwelijke cursisten, respectievelijk vrouwelijke docenten mee bedoeld.

DEEL 1 Theorie

In dit hoofdstuk zullen wij het begrip verstaanbaarheid omschrijven en uiteen zetten welke visie wij hebben op het aanleren en beoordelen van verstaanbaar spreken. Ten slotte geven we aan hoe belangrijk verstaanbaar spreken is in het maatschappelijk verkeer, vooral gezien de eisen die er aan anders-taligen gesteld worden.

Omschrijving van de gebruikte begrippen 1.1

Een spreker die een boodschap uitzendt naar een luisteraar zal in de regel door de luisteraar begrepen willen worden. De begripelijkheid van de boodschap wordt bepaald door onder andere de spreekvaardigheid en de verstaanbaarheid. Onder spreekvaardigheid verstaan we het al sprekende toepassen van kennis over woordenschat, grammatica, zinsbouw en taalgebruik. Verstaanbaarheid betekent voor ons het toepassen van kennis over de uitspraak. In dit boek wordt verstaanbaarheid, net als spreekvaardigheid, gezien als een voorwaarde om begrepen te worden bij het spreken van een taal. Daarbij moet bedacht worden dat de relatie tussen 'verstaan' en 'begrijpen' tamelijk complex is. Als iemand onverstaanbaar spreekt, is hij of zij niet te begrijpen, ook al spreekt hij in correcte Nederlands zinnen. Het is daarentegen heel goed mogelijk om iemand te *begrijpen*, als men sommige woorden niet kan *verstaan*, bij voorbeeld door een storend geluid, of doordat de spreker niet alle woorden correct uitspreekt. Van Heuven & De Vries (1983) schrijven hierover:

We menen (...) dat begripelijkheid iets anders is dan verstaanbaarheid. Verstaan vatten we op als het herkennen van eenheden in de spraakstroom (woorden, morfemen, eventueel fonemen) en hun volgorden. Van begrijpen is pas sprake, wanneer de luisteraar de door de spreker in spraak gecodeerde boodschap met behulp van zijn taalkennis heeft kunnen achterhalen uit - onder andere, maar niet alleen - de herkende eenheden en hun volgorden. Verstaanbaarheid is hiermee voorwaarde voor begripelijkheid, maar mag er niet mee vereenzelvigd worden, hoe moeilijk ze ook van elkaar te isoleren zijn.

In dit boek gebruiken we steeds de term 'verstaanbaarheid' in

plaats van de term 'uitspraak'. Met 'uitspraak' wordt in het algemeen de uitspraak van klanken, de articulatie, bedoeld. Maar in feite gaat het daarnaast ook om het gebruik van klemtoon, zinsaccent, ritme en intonatie. Om verstaanbaar te leren spreken, zijn al deze aspecten van belang. Wij geven de voorkeur aan de term 'verstaanbaarheid', omdat die meer dan 'uitspraak' duidelijk maakt dat het ons niet alleen om de articulatie gaat.

Door Kenworthy (1978) wordt verstaanbaarheid als volgt omschreven: "Verstaanbaarheid is begrepen worden door een luisteraar op een gegeven moment in een gegeven situatie." Dit houdt in dat verstaanbaarheid niet in alle omstandigheden hetzelfde is. Iemand kan voor de een verstaanbaar zijn, en voor de ander niet, of in de ene situatie wel en in de andere niet.

Iemand kan voor een bekende verstaanbaar zijn en voor een onbekende niet. Of hij is in een gesprek van persoon tot persoon wel verstaanbaar, maar niet door de telefoon.

Uitgangspunten 1.2

Het onderwijzen van het Nederlands als tweede taal (NT2) is het begeleiden van een proces, namelijk het verwerven van het Nederlands. Verstaanbaar leren spreken is hier een onderdeel van. De snelheid en het eindresultaat van het verwervingsproces hangen af van een aantal factoren die we in het tweede hoofdstuk zullen bespreken.

Bij het beoordelen en het oefenen moet de verstaanbaarheid gezien worden als een onderdeel van het taalverwervingsproces en niet als een losstaand gegeven. Hieronder geven we aan met welke punten rekening gehouden moet worden.

- Het verwerven van de spraak verloopt evenals het verwerven van de Nederlandse taal volgens een bepaalde ontwikkeling.

We zien hier parallellen met de wijze waarop kinderen hun moedertaal verwerven: ze luisteren naar de taal die om hen heen gesproken wordt, proberen die te imiteren en controleren steeds of wat zij zelf doen gelijk is aan wat de omgeving doet. Is dit niet het geval, dan brengen ze correcties aan tot ze tevreden zijn.

Beginnende cursisten moeten in de gelegenheid gesteld worden een dergelijk proces door te maken. Ook cursisten die in het begin onverstaanbaar zijn, moeten de tijd krijgen zichzelf te verbeteren. Bij veel cursisten zien we dat de uitspraak na enige tijd vanzelf beter wordt. Een Franstalige cursiste vertelde dat ze, toen ze een jaar geleden naar Nederland kwam, de **g** niet kon uitspreken; maar na het een tijd geprobeerd te hebben, beheerst ze nu de **g** zonder hulp van docent of logopedist.

Gezien het voorgaande zijn wij er geen voorstander van bij cursisten die pas beginnen te spreken de uitspraak te corrigeren.

Ook vinden wij de beginperiode niet de juiste tijd om individuele hulp te geven, behalve in een enkel (ernstig) geval.

- Bij het bepalen van een norm voor verstaanbaarheid moet altijd rekening gehouden worden met het taalniveau van de cursist. Van een beginnende cursist kan men dus minder verwachten dan van een gevorderde cursist. Dit lijkt een open deur, maar wij merken dat in de praktijk de uitspraak soms al gecorrigeerd wordt zodra cursisten een eerste poging doen Nederlands te spreken. Dit werkt demotiverend, zeker wanneer een cursist weinig durft te spreken uit angst fouten te maken. Bovendien houdt de docent dan geen rekening met de hierboven genoemde ontwikkelingslijn.

- Bij het stellen van een norm is het zinvol tevens rekening te houden met de beroeps- of studiekeuze van de cursist: bij een cursist die een spreekberoep (bij voorbeeld ziekenverzorger) wil gaan uitoefenen, moeten hogere eisen aan de verstaanbaarheid worden gesteld.

- Verstaanbaar is niet hetzelfde als 'correct'. Bij 'correct' denkt men al gauw aan Standaardnederlands, aan spreken zonder accent. Een correcte uitspraak is een zeer hoge eis en alleen haalbaar voor diegenen die het Nederlands als kind geleerd hebben. Bovendien is het geen reële eis. Er zijn zeer veel Nederlanders die geen Standaardnederlands spreken en die wel te verstaan zijn. Correct spreken is dus geen voorwaarde om begrepen te worden. Verstaanbaarheid is dat wel.

- Zoals al in paragraaf 1.1 uiteengezet is, is uitspraak meer dan alleen de articulatie van klinkers en medeklinkers. In de meeste methoden ter verbetering van de uitspraak ligt de nadruk echter uitsluitend op het verbeteren van de articulatie. Hieraan is een nadeel verbonden.

Een klank is slechts een klein onderdeel van de totale spraak. Het corrigeren van een enkele klank heeft meestal een gering effect op de verstaanbaarheid. Ook als men er in zou slagen meerdere klanken te corrigeren, is het effect vaak klein. Dit is zeker het geval wanneer er fouten gemaakt worden die op woord- of zinsniveau spelen, bij voorbeeld klemtoon- of intonatiefouten. Wanneer dergelijke aspecten (die de hele spraak betreffen) in stand blijven terwijl er wel op klankniveau gecorrigeerd wordt, heeft het corrigeren van klanken weinig zin. Cook (1991) stelt:

Het corrigeren van een enkel foneem zal waarschijnlijk geen effect hebben op hun uitspraak of zal het verkeerde effect hebben. Het is net zo iets als het wegnemen van een steen uit een muur en die door een andere vervangen. Alleen indien de teruggeplaatste steen precies in de structuur van de hele muur past, zullen alle andere stenen zich aan de nieuwe steen aanpassen; in het ergste geval zal de muur omvallen.

- Omdat het zich verwerven van de uitspraak plaatsvindt aan de hand van wat de cursist waarneemt, is het verscherpen van de waarneming het eerste doel van ons verstaanbaarheidspro-

gramma. In de tweede plaats komt het zelf toepassen van verstaanbaarheidsaspecten zoals woordaccent, zinsaccent en intonatie. Deze verstaanbaarheidsaspecten komen eerst aan de orde in oefeningen en later in het spontane spreken. De cursist moet dus in staat zijn deze aspecten te gebruiken in de communicatie. Vandaar dat wij communicatieve oefeningen, waar bij spontaan iets gezegd moet worden, als onmisbaar zien bij het bereiken van het doel: verstaanbaar spreken.

- Spreekangst of gebrek aan zelfvertrouwen kunnen de verstaanbaarheid negatief beïnvloeden. Er zijn cursisten die nauwelijks durven praten en op het moment dat ze toch iets zeggen hun hand voor hun mond houden, heel zachtjes praten of je nauwelijks aankijken. De docent moet er in dat geval voor waken de oorzaak in de uitspraak te zoeken.

Het belang van prosodie 1.3

Prosodie is een verzamelterm voor de verstaanbaarheidsaspecten klemtoon, zinsaccent, intonatie, ritme en pauzes. In het uitspraakonderwijs neemt de prosodie in de regel een ondergeschikte plaats in. Vaak wordt prioriteit gegeven aan het behandelen van klanken boven het behandelen van prosodie. In zekere zin is dat niet verwonderlijk, omdat het diagnosticeren en behandelen van klanken veel 'grijpbaarder' is dan prosodie. De meeste mensen kunnen gemakkelijk vaststellen dat een bepaalde klank niet goed wordt uitgesproken. Bij prosodie ligt dit veel moeilijker. Het gemakkelijkst is nog het herkennen van klemtoon- en zinsaccentfouten. Bij intonatie, ritme en pauzes kan men meestal slechts vaststellen dat deze afwijkend zijn, maar niet beschrijven op welke manier ze afwijkend zijn. Diverse onderzoekers zijn met ons van mening dat de prosodie in de eerste plaats bepalend is voor de verstaanbaarheid of de begrijpelijkheid. Zo vonden De Bakker & Vollaard (1988) dat in het algemeen prosodiefouten (verkeerde accentuering en pauzes op verkeerde plaatsen in de zin) storender worden gevonden dan verkeerd uitgesproken klanken. Van Heuven & De Vries (1983) constateerden dat de mate van begrijpelijkheid voornamelijk wordt bepaald door prosodische kenmerken als intonatie, vloeiendheid in het spreken en woordklemtoon, en in mindere mate door kenmerken als woordvorming en zinsbouw. Prosodie is zo bepalend voor de begrijpelijkheid omdat prosodie verschillende functies vervult en op meerdere niveaus werkzaam is. Chrystal (1975) noemt de volgende vijf functies: 1 *grammaticaal*: intonatie en pauzes bakenen zinnen, zinsdelen en woorden af.

Bij voorbeeld als een aantal mensen zich aan elkaar voorstelt. Om de beurt vertellen zij in het kort iets over zichzelf. Een spre-

ker zegt: "Mijn naam is Hans van Daalen, ik ben 25 jaar oud, en ik studeer economie." Op de plaatsen waar in de voorgaande zin de komma's staan, zal de spreker een kleine pauze houden en zijn zinsmelodie laten stijgen. Hij geeft daarmee aan dat hij met een gedeelte van zijn zin klaar is, maar dat de zin nog niet is afgelopen. Pas wanneer zijn stem daalt en hij een langere pauze houdt (namelijk aan het eind van de zin), weet de luisteraar dat hij klaar is met zijn zin.

2 *semantisch*: accenten en intonatie geven betekenis of bedoeling aan.

a woordaccenten kunnen betekenisonderscheidend zijn.

Bij voorbeeld: *voorkomen* heeft een andere betekenis dan *voor-komen*.

b zinsaccenten benadrukken nieuwe en relevante informatie.

Bij voorbeeld: een docent NT2 die aan zijn groep uitlegt hoe een toets gemaakt moet worden, zegt: "Jullie doen **eerst** de **schrijf-opdracht**, en **daarna** begin je met de **leestekst**. Bij de **schrijf-opdracht** mag je je woordenboek **niet** gebruiken, maar bij de **leestekst** mag je het **wel** gebruiken."

c intonatie bepaalt voor een heel groot deel (veel meer dan de meeste mensen zich bewust zijn) de bedoeling van de spreker. Bij voorbeeld: iemand die zonder inversie maar met intonatie een vraag stelt, wordt wel begrepen. Een ober vraagt: "U wilt nog wat bestellen, mevrouw?" Zelfs een zin van één woord kan een vraag of een bevel zijn, een uitroep of een antwoord, afhankelijk van de intonatie:

Koffie? (Wil je koffie? of mag ik koffie?)

Koffie! (Nu wil ik eindelijk koffie)

Koffie! (Ha, eindelijk)

Koffie. (Als antwoord op: Wat heb je genomen?)

3 *emotioneel*: prosodie verschaft informatie over gevoelens en gemoedstoestanden.

Zo zal de zin 'Is het al tijd?' van iemand die ingespannen aan een examen bezig is en bang is het niet af te krijgen totaal anders klinken dan dezelfde zin van iemand die al vier uur les achter de rug heeft en nu wel eens naar huis wil.

4 *sociaal*: prosodie informeert de luisteraar over de sekse, leeftijd, herkomst en klasse van de spreker.

Vrouwen intoneren bij voorbeeld anders dan mannen. Bij de logopedische behandeling van transseksuele mannen krijgt prosodie dan ook de nodige aandacht.

Ook kan men mede op grond van de prosodie weten uit welk deel van Nederland iemand komt (denk bij voorbeeld aan de 'zangerigheid' van het Limburgs).

5 *psychologisch*: tussen sprekers zijn individuele prosodische verschillen.

De Bot (1991) noemt nog het belang van prosodie voor de beurtwisseling. Dit is te illustreren met bovenstaand voorbeeld van

Hans van Daalen: op het moment dat zijn stem daalt, weet de luisteraar dat de zin afgelopen is en dat hij de beurt eventueel kan overnemen.

Prosodie beïnvloedt de verstaanbaarheid en de begrijpelijkheid van grotere gehelen. Daarmee is prosodie van essentieel belang voor het prettig verlopen van een gesprek.

Tolerantie voor afwijkend spreken

1.4

Een van de redenen waarom verstaanbaar spreken zo belangrijk is, is de geringe tolerantie voor een afwijkende manier van spreken in onze maatschappij. Denk bij voorbeeld aan de heftige discussies over het accent van de journaallezers. Bijna iedereen die geprobeerd heeft een andere taal te spreken, weet hoe moeilijk dat is. Toch wordt van anderstaligen vaak verwacht dat ze accentloos spreken, terwijl dat voor vrijwel alle volwassenen die de taal op latere leeftijd hebben geleerd niet haalbaar is. Iemand die niet volgens de algemene norm spreekt, wordt vaak niet sociaal geaccepteerd. Aan bepaalde buitenlandse accenten wordt bovendien een lage sociale status toegekend. Hierdoor wordt de spreker vaak gestigmatiseerd zodra hij zijn mond open doet. Dit geldt vooral voor sprekers met een afwijkende prosodie. Iemand die een vlakke of afwijkende intonatie heeft of verkeerde accenten legt, wordt als vreemd beschouwd of, in het geval van het ontbreken van de vraagintonatie, als onbeleefd. Een afwijking op dit gebied wordt niet gezien als een uitspraakfout, maar als een karakter- of gedragfout. En dat terwijl de prosodie voor anderstalige sprekers juist erg moeilijk te leren is. Een andere factor bij het luisteren naar anderstaligen is tijd. Onze maatschappij is gehaast en we hebben weinig tijd om naar iemand te luisteren die niet volgens de algemene norm spreekt. Dit is ook voor bij voorbeeld stotteraars een groot probleem. Als luisteren te veel moeite kost, wordt de luisteraar ongeduldig en haakt af. Of nog erger en helaas waar gebeurd: een gevorderde cursist van onze school kwam bij een gemeentelijke instantie met een voor hem onbegrijpelijk formulier. De ambtenaar verstond hem niet onmiddellijk en hij adviseerde hem eerst maar eens goed Nederlands te leren. Voor een cursist die dat nu juist probeert te doen, werkt zo iets erg demotiverend. Het is niet voldoende te constateren dat de maatschappij niet erg tolerant is op het gebied van afwijkend spreken. Het is van belang dat de docent de cursisten hiervan op de hoogte stelt, zodat zij weten dat afwijzingen op het sociale vlak ook hiermee verklaard kunnen worden. Verder is het voor cursist en docent een motivatie om zoveel mogelijk aan de verstaanbaarheid te werken.

Bibliografische aantekeningen

Voor een meer theoretische behandeling van de begrippen die in dit hoofdstuk geïntroduceerd zijn, bevelen wij aan Van den Broecke (red.), *Ter Sprake, spraak als betekenisvol geluid in 36 thematische hoofdstukken*, (1989); voor de theorie van de klemtoon in het Nederlands: Trommelen en Zonneveld, *Klemtoon en metrische fonologie*, (1989). Een themanummer van het tijdschrift *Levende Talen* (december 1991) gaat over uitspraak-onderwijs bij het leren van een tweede taal, en het belang van prosodie bij verstaanbaar spreken.

DEEL 2

oefeningen

INLEIDING

In dit deel staan de oefeningen die in het eerste deel van dit boek besproken worden. De nummering per onderwerp die hierbij gebruikt is, is dezelfde als die van paragraaf 4.2 waarin de aspecten van de verstaanbaarheid besproken worden. In de meeste gevallen wordt meer dan één oefening per aspect gegeven, deze worden dan met a,b,c onderscheiden. Op die manier is het eenvoudig de oefeningen en de daarbij behorende toelichting te vinden.

Aan het begin van de verstaanbaarheidsaspecten staat nog een korte aanwijzing voor het gebruik.

Uiteraard zijn deze oefeningen behalve om te gebruiken, vooral ook bedoeld als voorbeeld. Docenten zullen soms woorden, zinnen en teksten willen gebruiken die aansluiten bij de overige lessen. Ook zal het voorkomen dat de docent behoefte heeft aan eenvoudiger, moeilijker of meer oefeningen.

Met behulp van de methode Nederlands als tweede taal die hij gebruikt, kan hij zinnen en dialogen voor zinsaccent- en intonatieoefeningen samenstellen. Met de woordenlijst van de methode of een leerwoordenboek stelt hij de woordenlijstjes voor klemtoon en klanken samen. Wij vinden het niet strikt noodzakelijk dat de cursist van alle woorden van deze oefeningen de betekenis kent. We raden ook niet aan tijdens de oefeningen de betekenis van de woorden te bespreken, dat leidt te veel af van het onderwerp van de oefening. Hoogstens kan dat aan het eind van een lesje gebeuren als cursisten dat graag willen. De overige lessen Nederlands, waar de woorden meestal in een context geplaatst worden, zijn beter geschikt om de betekenis te bespreken. Voor de zinsaccent- en intonatieoefeningen geldt natuurlijk wel dat de cursisten de tekst moeten begrijpen om hem zinvol te kunnen gebruiken.

Wanneer cursisten (nog) moeite hebben met het lezen in het Nederlands zijn de meeste oefeningen toch bruikbaar als de docent ze mondeling in plaats van schriftelijk aanbiedt. Veel zal dan neerkomen op voorzeggen-nazeggen en vaak herhalen is in dat geval heel belangrijk.

1 Klemtoon

De toelichting bij deze oefeningen staat op pagina 36-38.

Oefeningen

- a luisteroefening (woorden zijn verdeeld in lettergrepen) (beginners)
- b luisteroefening (woorden zijn verdeeld in lettergrepen) (halfgevorderden)
- c spreekoefening (woorden zijn verdeeld in lettergrepen) (halfgevorderden)
- d luister- en spreekoefening tweelettergrepige woorden (gevorderden)
- e luister- en spreekoefening drielettergrepige woorden (gevorderden)
- f luister- en spreekoefening vierlettergrepige woorden (gevorderden)

Werkwijze

Bij de luisteroefeningen leest de docent de woorden op. De cursisten geven door middel van een streepje aan waar ze de klemtoon horen. Daarna lezen ze de woorden met de goede klemtoon op. Bij de spreekoefeningen zeggen de cursisten eerst waar de klemtoon zal vallen en spreken daarna het woord met de goede klemtoon uit.

De oefeningen d, e en f bevatten woorden die niet in lettergrepen zijn verdeeld. Eventueel kunnen de cursisten dit zelf doen.

(Oefeningen d, e, en f zijn gemaakt door Heleen van Setten.)

1.a luisteroefening klemtoon

Zet een streep onder de lettergreep waar de klemtoon op valt.

1 lo-pen	16 hor-lo-ge
2 cur-sist	17 bood-schap-pen
3 hoofd-pijn	18 groot-moe-der
4 ge-bouw	19 groen-te-man
5 huis-arts	20 ra-di-o
6 e-ten	21 to-ma-ten
7 lach-te	22 be-gin-nen
8 le-raar	23 post-ze-gel
9 dok-ter	24 fa-mi-lie
10 ge-zond	25 ge-ge-ven
11 do-cent	26 va-kan-tie
12 sla-ger	27 Ne-der-land
13 ge-maakt	28 Eu-ro-pa
14 pot-lood	29 koe-ke-pan
15 lo-kaal	30 zie-ken-huis

1.b luisteroefening klemtoon

Zet een streep onder de lettergreep waar de klemtoon op valt.

1 rus-tig	16 po-li-tie
2 pot-lood	17 ri-si-co
3 stok-brood	18 lam-pe-kap
4 stu-dent	19 ver-tra-gen
5 ba-naan	20 e-le-ment
6 knof-look	21 pop-pe-kop
7 pro-cent	22 po-li-tiek
8 as-bak	23 hin-der-nis
9 le-lijk	24 ge-luk-kig
10 aan-dacht	25 ma-ke-laar
11 arm-band	26 stu-de-ren
12 si-gaar	27 kof-fie-pot
13 advies	28 ring-vin-ger
14 oor-log	29 di-ne-ren
15 lang-zaam	30 fi-lo-soof

1.c spreekoefening klemtoon

Bedenk op welke lettergreep de klemtoon valt. Spreek daarna het woord met de goede klemtoon uit.

1 pa-pier	16 be-den-ken
2 lip-pen-stift	17 krach-tig
3 ge-schie-de-nis	18 Ne-der-land
4 pa-ra-plu	19 ki-lo-me-ter
5 af-gaan	20 ver-lich-ting
6 si-tu-a-tie	21 dak-pan
7 vracht-wa-gen	22 een-vou-di-ge
8 kos-tuum	23 wacht-ka-mer
9 in-ter-es-sant	24 bur-ge-mees-ter
10 ge-dul-dig	25 per-soon
11 schoon-zoon	26 mo-ge-lijk-heid
12 voor-be-rei-ding	27 mo-no-loog
13 Am-ster-dam	28 van-daag
14 gram-ma-ti-ca	29 gro-te
15 ge-vuld	30 de-mo-cra-tie

1.d luister- en spreekoefening klemtoon tweelettergrepige woorden

Zet in de linkerkolom een streepje onder de lettergreep waar de klemtoon op valt.

Bedenk bij de woorden uit de rechterkolom op welke lettergreep